

BIBLIJNE ASPEKTY PRZYKAZANIA „CZCIJ OJCA TWEGO I MATKĘ TWOJĄ”

Cześć należna rodzicom dotyczy w równej mierze ojca i matki. Równość ta wynika z uprawnień otrzymanych przez nich od Boga. Pan zatwierdza wobec synów autorytet i władzę matki, która – podobnie jak ojciec – reprezentuje Jego wolę. Jej decyzje w stosunku do synów, a także córek, mają rangę orzeczenia prawnego opartego na powadze Boga.

W homilii wygłoszonej w Kielcach podczas swojej czwartej pielgrzymki do Polski Jan Paweł II odwoływał się do czwartego przykazania Bożego, którego treścią jest nakaz okazywania rodzicom czci i szacunku: „Nowe Przymierze łączy się ze Starym na gruncie tego przykazania, które uwydatnia świętość rodziny oraz odpowiadającej jej powinności: «Czczij ojca twego i matkę twoją». W prawie Bożym, w Dekalogu, przykazanie to następuje bezpośrednio po trzech pierwszych, które określają stosunek człowieka do Boga. Jest ono pierwszym wśród przykazań, które łączą stosunek do Boga ze stosunkiem do człowieka, przykazania pierwszej tablicy i przykazania tablicy drugiej – od czwartego do dziesiątego. Już to samo wskazuje na kluczowe znaczenie rodziny. Przykazanie zobowiązujące człowieka do czci rodziców, ojca i matki, zabezpiecza podstawowe dobro ludzkiej wspólnoty. Rodzina bowiem znajduje się u podstaw wszystkich ludzkich wspólnot, wszystkich społeczności i społeczeństw. Bóg jako Najwyższy Prawodawca daje temu wyraz w Przymierzu synajskim, a Ewangelia potwierdza i pogłębia prawdę moralną Dekalogu o rodzinie”¹.

Dla autora niniejszych rozważań homilia ta stała się inspiracją do poszukiwania uzasadnień biblijnych czwartego przykazania. Stąd też celem artykułu jest wskazanie szczegółowych motywów, stojących u podstaw nakazu czci i szacunku dla rodziców. Osnową analiz będzie należąca do tradycji mądrościowej Księga Mądrości Syracha, która powstała jako jedna z ostatnich ksiąg Starego Testamentu i podsumowuje całość wcześniejszej tradycji dotyczącej tego tematu: zawiera syntezę wiedzy o autorytecie rodziców, jaką daje mądrość i objawienie Boże, a zwłaszcza Prawo Mojżeszowe².

¹ Jan Paweł II, *Czy wolno lekkomyślnie narażać polskie rodziny na dalsze niszczenie?* (Homilia podczas Mszy św. na lotnisku w Masłowie, Kielce, 3 VI 1991), „L'Osservatore Romano” wyd. pol. numer specjalny 1-9 VI 1991, s. 36n.

² Por. J. Marböck, *Weisheit im Wandel. Untersuchungen zur Weisheitstheologie bei Ben Sira*, Bonner Biblische Beiträge, Bonn 1971, s. 174n.

RELIGIJNE MOTYWY PRZESTRZEGANIA CZWARTEGO PRZYKAZANIA

Podstawowy motyw religijny, skłaniający dzieci do okazywania czci i szacunku rodzicom, ukazuje następująca sentencja Syrycha: „Pan bowiem nakazuje dzieciom czcić ojca / i uznaje prawo matki do jej synów” (3, 2)³.

W uzasadnieniu wezwania zawartego w tej sentencji Syrach odwołuje się do autorytetu samego Boga (nazywa Go Panem), który zarówno ojcu, jak i matce przyznał należną im cześć. Czasownik „czcić” ma w Biblii różnorodne znaczenia. Najczęściej znaczy właśnie „czcić” (Prz 3, 9; 4, 8; Iz 29, 13), ale także: „przyznać, wynagrodzić” (Lb 22, 17; 24, 11), „hojnie zapłacić” (Lb 22, 37), „szanować” (Kpł 19, 22; Tb 4, 3) oraz „oszacować” (Kpł 27, 8.12.14)⁴. Przy opisie obowiązku czci dziecka dla ojca i matki, Syrach odwołuje się zatem w pierwszym rzędzie do motywu religijnego⁵, w mniejszym stopniu zaś uwzględnia aspekt humanitarny czy socjologiczny tej kwestii. Odwołuje się on do woli Boga, cześć bowiem, którą dzieci mają okazywać rodzicom, nakazuje sam Bóg i to właśnie On daje rodzicom odpowiednią władzę nad dziećmi⁶. Autorytet rodziców opiera się więc bezpośrednio na autorytecie samego Boga⁷.

Cześć oddawana Bogu wyraża wiarę w Jego obecność – Bóg jest dla człowieka istotą ważną, czyli możną i potężną. Bóg ma związek z tym, co stworzone, poprzez swoją chwałę. Jej oznakami są najpierw zjawiska przyrody: obłoki (por. Wj 13, 21-22), burze (por. Ps 29, 3-9), grzmoty (por. Wj 24, 15-16; Pwt 5, 22-23). Znakiem obecności Boga w kulcie jest kadzidło (por. Wj 29, 43; 40, 34; 1 Krn 8, 10-11). Ze świątyni chwała Boga promieniować ma na wszystkie na-

Księga Mądrości Syrycha zawiera pouczenia mądrościowe dotyczące wielu aspektów życia religijnego, moralnego i społecznego ludzi współczesnych autorowi. Uwagi te odnoszą się do codziennego postępowania człowieka i pomagają mu ocenić krytycznie wszystko, z czym musi się stykać w różnych sytuacjach swojego życia. Autor nie pomija nawet spraw, które mogłyby się wydawać drugorzędne i błahe. Jakkolwiek Syrach nie podaje swojej nauki w sposób wyrażnie systematyczny, jego dzieło można nazwać podręcznikiem praktycznej filozofii życia lub też jednym z najstarszych podręczników etyki objawionej. Autor podejmuje w nim również niektóre problemy o charakterze głębszym i podaje ich rozwiązanie na poziomie ówczesnych pojęć religijnych i moralnych.

³ Wszystkie przytoczenia z Biblii w tłumaczeniu autora.

⁴ Por. W. Bauer, *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, A. Töpelmann Berlin 1952, s. 1616n.

⁵ Por. H. Kremers, *Die Stellung des Elterngelotes im Dekalog*, „Evangelische Theologie”, t. 4 (1961), s. 145n; J. Gamberoni, *Das Elterngelot im Alten Testament*, „Biblische Zeitschrift”, t. 2 (1964), s. 184.

⁶ Por. L. Krinietzki, *Das Alte Testament. Eine theologische Lesehilfe*, t. 3, *Psalmen. Klage-lieder. Hohes Lied und Weisheitsbücher*, Herder Verlag, Freiburg 1968, s. 226.

⁷ Por. M. Filipiak, *Czcij ojca twego i matkę swoją (Wj 20, 12; Pwt 5, 16). Studium egzegetyczno-teologiczne*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 28 (1981), z. 1, s. 5-12.

rody (por. Iz 60, 3; 66, 18-19; Ha 2, 14). Chwała ta jest też wśród ludu, aby napelniać sobą całą ziemię (por. Ez 11, 22-23; 36, 23-24; 39, 21-29)⁸.

W odniesieniu do człowieka chwała równoznaczna jest z jego znaczeniem i pozycją. Chwała wyraża owo znaczenie, odpowiada piastowanej przez człowieka godności. Podstawę do niej daje Bóg – na przykład w postaci bogactw (por. Rdz 13, 2; Hi 42, 12), wysokiego urzędu (por. Rdz 45, 13) czy też naturalnej piękności (por. Wj 28, 2.40). Wyrażenie „czcić” w odniesieniu do rodziców oznacza: uznawać ich znaczenie i autorytet w społeczności rodzinnej, traktować ich poważnie, nadawać im właściwą rangę. Obowiązek ten w szczególności spoczywa na synu⁹. W biblijnym sensie „cześć” ma charakter rzeczowy, konkretny, materialny (por. Syr 3, 8a)¹⁰. Stąd cześć dla rodziców oznacza nie tylko obowiązek teoretycznie rozumianego uszanowania, lecz także faktyczną troskę o nich, zwłaszcza o opiekę w starości.

Za podstawę uzasadnienia obowiązku oddawania czci rodzicom Syrach przyjmuje biblijne sformułowanie treści czwartego przykazania Dekalogu, które odpowiednio rozwija i dokładnie wyjaśnia. Wskazują na to przede wszystkim takie elementy, jak wspólna dla obu tekstów terminologia i podobieństwa rzeczowe. Zarówno w przykazaniu, jak i u Syrach występują identyczne słowa. Nauka Syrachy stanowi swego rodzaju komentarz do czwartego przykazania. Syrach przypomina najpierw fakt nadania przykazania przez Boga i jego moc zobowiązującą. Przykazanie to umieszczone jest w Dekalogu jako pierwsze po przykazaniach względem Boga, z czego można wnosić, że rodzice zastępują dziecku Boga, a więc przysługuje im szczególny szacunek. Z Bożego nakazu zatem dzieci mają czcić rodziców¹¹. Przykazanie to brzmi następująco: „Czczij swego ojca i swą matkę, abyś żył długo na ziemi, którą Jahwe, twój Bóg, da tobie” (Wj 20, 12); „Czczij ojca twego i matkę swoją, jak ci nakazał Jahwe, twój Bóg, abyś żył długo i aby ci się powodziło na ziemi, którą Jahwe, twój Bóg, daje Tobie” (Pwt 5, 16). Jak widać, obowiązek otaczania czcią rodziców znalazł w Dekalogu bardzo precyzyjne uzasadnienie¹².

Cześć należna rodzicom dotyczy w równej mierze ojca i matki. Równość ta wynika z uprawnień otrzymanych przez nich od Boga. Pan zatwierdza wobec synów autorytet i władzę matki, która – podobnie jak ojciec – reprezentuje

⁸ Zob. D. Mollot, hasło: „Chwała”, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, tłum. K. Romaniuk, Pallottinum, Poznań 1990, s. 136.

⁹ Por. Filipiak, dz. cyt., s. 5n.; J. Gaspar, *Social Ideas in the Wisdom Literature of the Old Testament*, „Studies in Sacred Theology”, t. 8 (1947), s. 101n.

¹⁰ Por. M. Filipiak, *Biblia o człowieku. Zarys antropologii biblijnej Starego Testamentu*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1979, s. 21.

¹¹ Por. J. Kułaczkowski, *Biblijne zasady wychowania rodzinnego w świetle mądrości Syrachy*, Poligrafia Wyższego Seminarium Duchownego w Rzeszowie, Rzeszów 1998, s. 198.

¹² Zob. Ch. J. H. Wright, *La famille en Israël et le Décalogue*, „Hokma”, t. 18 (1981), s. 14-33.

Jego wolę¹³. Syrach odwołuje się tu do najwyższego autorytetu Boga i na autorytecie tym opiera moc słów matki. Jej decyzje w stosunku do synów, a także córek, mają rangę orzeczenia prawnego opartego na powadze Boga. Ponadto równość obojga rodziców pod względem czci ukazują sankcje prawne, przewidziane za uderzenie ojca lub matki lub też za złorzeczenie im. W Prawie czyny takie zakazane są za pomocą tych samych formuł, bez żadnego rozróżnienia (por. Wj 21, 15.17). Oboje rodzice reprezentują Boga, który przez nich kieruje życiem młodych ludzi¹⁴.

Mędrcy pouczają, iż brak szacunku dla rodziców zasługuje na najwyższą karę (por. Prz 30, 17), a dzieci dopuszczające się przestępstw wobec rodziców zasługują na haniebną śmierć (por. Pwt 21, 22-23; Prz 19, 26a; 28, 24b; 20, 20b).

Zewnętrzne wyrażanie szacunku wobec rodziców jest równoczesnym czynieniem pokuty za grzechy. To kolejny bardzo ważny motyw religijny okazywania szacunku wobec rodziców prezentowany przez Syracha: „Kto czci ojca, czyni pokutę za grzechy” (3, 3). Grzech, jako rzeczywistość towarzysząca człowiekowi, jest odejściem ze „słusznej drogi”. Jest wyrazem buntu i oporu. Zwraca się on przeciwko Bogu (por. Sdz 10, 10) i drugiemu człowiekowi (por. Rdz 20, 9). Z tej przyczyny niszczy stosunki międzyludzkie. Grzech w swej istocie jest świadomym i dobrowolnym przeciwstawieniem się człowieka Bogu. Zło grzechu polega nie tylko na zewnętrznym nieposłuszeństwie, ale także na wewnętrznym odejściu, na złamaniu porządku¹⁵. Akt ten został dokonany jeszcze w początkach istnienia człowieka na ziemi (por. Rdz 3). Stary Testament, zwłaszcza Księga Rodzaju, ukazuje źródło i pochodzenie grzechu. Człowiek bowiem został stworzony jako istota nieznająca grzechu. Jako stworzenie, związany był z Bogiem więzami nie tylko zależności, lecz także przyjaźni. Stworzony na obraz i podobieństwo Boże, człowiek obdarzony został różnorodnymi darami, a jednak ulegając podszeptom szatana, który przedstawiany jest w symbolice węża¹⁶, zaprag-

¹³ Zob. J. N e l i s, hasło: „Gericht”, w: *Bibel Lexikon*, red. H. Haag, Bezinger Verlag Einsiedeln 1968, kol. 560.

¹⁴ Ogólny nakaz czci rodziców zawarty w Dekalogu został bardziej szczegółowo ujęty w innych tekstach Starego Testamentu, które orzekają, do czego zobowiązuje i co wyklucza cześć rodziców. Można tu wyróżnić na przykład zakaz bicia rodziców (por. Wj 21, 15), złorzeczenia im (por. Wj 21, 17; Prz 20, 20; 30, 11; Syr 3, 9b), lekceważenia ich (Pwt 27, 20; Syr 3, 12-13.16), wyśmiewania (por. Prz 30, 17), okradania (por. Prz 28, 24), nieposłuszeństwa i uporczywości wobec nich (por. Pwt 21, 18-21). Rodzice mogli domagać się śmierci swego syna, jeśli zostali przez niego pobici, przekłęci lub jeśli popełnił on inne ciężkie przestępstwo przeciw porządkowi rodzinnemu (por. Wj 21, 15-17; Kpł 20, 9; Pwt 21, 18-21; 27, 16). Ten, kto lekcewał rodziców, powinien być tak ukarany, jakby lekcewał samego Boga (por. Kpł 24, 15-16). W rodzicach bowiem należy uznawać ów praautorytet, którego ostateczne źródło tkwi w Bogu.

¹⁵ Por. J. H o m e r s k i, *Pojednanie z Bogiem w księgach Starego Przymierza*, w: *Warszawskie Studia Biblijne*, red. J. Frankowski, B. Widła, ATK, Warszawa 1976, s. 35.

¹⁶ Zob. M. L u r k e r, hasło: „Wąż”, w: *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, tłum. bp K. Romaniuk, Pallottinum, Poznań 1989, s. 171; por. J. S y n o w i e c, *Na początku*, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1987, s. 186-188.

nał sam określać kryteria zła i dobra, odrzucając w ten sposób miłość samego Boga. Skutki takiego czynu są dla człowieka tragiczne i przejawiają się na wielu płaszczyznach¹⁷. Pierwszą i podstawową płaszczyzną, której dotyka pierwotny grzeszny czyn człowieka, jest płaszczyzna relacji między Bogiem a człowiekiem. Grzeszny człowiek zostaje pozbawiony możliwości przebywania w pobliżu Boga¹⁸. Jest to wyrazem utraty zaufania do Stwórcy, zniekształceniu ulega bowiem samo rozumienie Boga przez człowieka¹⁹.

Grzech powoduje również skłócenie ludzi między sobą oraz zniszczenie ładu i harmonii w samym człowieku. Zniekształceniu ulega także odniesienie człowieka do świata. Od momentu grzechu pierworodnego całe dzieje ludzkości naznaczone są tymi jego następstwami. Szczególnie wyraźnie uwidacznia się to w historii Izraela. Znamiennym momentem jest tu odstępianie narodu wybranego od Boga podczas wędrówki przez pustynię. Znakiem grzechu, rozumianego tutaj jako zerwanie więzi z Bogiem, jest kult złotego cielca (por. Wj 32). Grzech Izraela polega zatem na odmowie posłuszeństwa, będącej wyrazem braku wiary w Boga i nieufności względem Niego.

Nauczanie proroków w znacznej mierze dotyczy właśnie piętnowania grzechów, zwłaszcza popełnionych przeciwko Bogu, rozumianych jako zrywanie przymierza zawartego na Synaju (por. Oz 4, 2; Iz 1, 17; 5, 8; 65, 6-7; Am 4, 1; Mi 2, 1-2)²⁰. Grzech popełniony przez człowieka nie tylko bezcześci prawa, lecz także ubliża Bogu. W księgach proroków grzech ukazywany jest jako zerwanie osobistych związków człowieka z Bogiem, jako odtrącenie miłości Boga, który cierpi, ponieważ Jego miłość została zraniona.

Pismo Święte ukazuje, jak głęboko skutki grzechu dotyczą człowieka. Dlatego konieczna jest pokuta za grzechy. Czasownik, który w Starym Testamencie odpowiada słowu „pokutować”, może być odniesiony do człowieka czyniącego pokutę lub do samego Boga, który odpuszcza grzechy. W odniesieniu do człowieka oznacza on: „zalać” (Rdz 6, 14), „zakryć wnętrze, grzechy” (Dn 9, 24), „odwrócić nieszczęście” (Iz 47, 19) oraz „czynić dobro” (2 Sm 21, 3). W szczególnym przypadku – w odniesieniu do kapłana – znaczy tyle, co „przebłagać Boga” (Wj 32, 21; Kpł 1, 4; 4, 20.35; Lb 6, 11)²¹. Syrach używa tego słowa także w innych naukach, w podobnych znaczeniach (por. 16, 7; 34, 19; 45, 16).

¹⁷ Por. S. Wypych, *Pięcioksiąg*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie Ksiąg biblijnych*, red. J. Frankowski, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1987, s. 62.

¹⁸ Zob. H. Schunzel, hasło: „Grzech pierworodny”, w: *Praktyczny słownik biblijny*, tłum. T. Mieszkowski, red. A. Grabner-Haider, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1994, kol. 403.

¹⁹ Zob. S. Lyonnet, hasło: „Grzech”, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 304.

²⁰ Zob. J. S. Synowiec, *Prorocy Izraela, ich pisma i nauka*, Bratni Zew. Kraków 1994; J. Schreiner, *Przez grzech odwraca się człowiek od Boga*, tłum. S. Pisarek, „Concilium. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny” 1969, z. 6-10, s. 268-276.

²¹ Por. W. Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, t. 2, J. E. Brill. Leiden 1974, s. 470.

W niektórych jego tekstach ze słowem tym wiążą się takie znaczenia, jak: „zmazać przestępstwo” (por. 20, 28), „uzyskać odpuszczenie grzechów, gładzić grzechy” (por. 3, 30; 5, 6), „odpokutować” (por. 28, 5). To ostatnie zdecydowanie najbardziej odpowiada omawianej perykopie.

Cześć okazywana ojcu jest właśnie czynem pokutnym, sprawiającym odpuszczenie grzechów. Stary Testament nie zna jeszcze terminu „pokuta”²². Raczej należałoby tu mówić o czynach zewnętrznych i wewnętrznych, które towarzyszą nawróceniu, o zmianie stylu życia i o powrocie do Boga²³. Słowem najczęściej używanym na określenie tego procesu jest wyraz oznaczający właśnie powrót, zawrócenie z drogi. W kontekście religijnym jego sensem jest odwrócenie się człowieka od zła i zwrócenie się ku Bogu. W tym właśnie wyraża się istota nawrócenia, zakładającego zmianę postępowania i nową orientację w całym sposobie życia²⁴.

Uwagę należy tu skierować najpierw na samą – niezasłużenie sprawioną przez łaskawość Boga – możliwość podjęcia pokuty, a następnie na zobowiązanie, jakie ta możliwość nawrócenia stawia przed człowiekiem. Formy pokuty są różnorodne: post (por. 1 Sm 7, 6; 2 Sm 1, 12; 12, 16.21; 1 Krl 21, 27-28; Jr 36, 6.9), przywdziewanie szat pokutnych (por. 1 Krl 21, 27), posypywanie głów popiołem (por. 2 Sm 13, 19; Jdt 4, 11; 9, 1; Est 4, 3; Ne 9, 1; Hi 16, 15; 42, 6; Dn 9, 3), rozdzieranie szat (por. 2 Sm 1, 19; Lb 14, 6; Joz 7, 6), spanie na gołej ziemi (por. 2 Sm 12, 16; 1 Krl 21, 27; Ne 9, 1)²⁵. Stopniowo, zwłaszcza po niewoli babilońskiej, coraz większy nacisk kładzie się na udzielanie jałmużny, by w ten sposób dostąpić odpuszczenia grzechów²⁶. Kultyczno-rytualna praktyka pokuty wiązała się z ryzykiem utraty łączności z wewnętrznym przeżyciem i świadomością winy. Wspólne ćwiczenia pokutne pociągały za sobą niebezpieczeństwo zagubienia osobistego żalu, a zewnętrzna czynność pokutna jednostki mogła stać się czczą formalnością. Istniało bowiem stałe niebezpieczeństwo nadmier-

²² Por. R. Krawczyk, *Biblia chrześcijanina dzisiaj*, Siedleckie Wydawnictwo Diecezjalne św. Maksymiliana Kolbego, Siedlce 1985, s. 97.

²³ Por. J. Szłaga, *Idea pokuty i nawrócenia w Starym Testamencie*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 26 (1979), z. 3, s. 124; M. Gołębiowski, *Pokuta w Starym Testamencie*, „Ate-neum Kapłańskie”, t. 89 (1979), s. 3-15.

²⁴ Zob. J. Giblett, P. Grelot, hasło: „Pokuta-nawrócenie”, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 706.

²⁵ Por. Krawczyk, *Biblia chrześcijanina dzisiaj*, s. 98. Zob. też: J. Chmiel, *Biblijne podstawy pokuty*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 35(1982) nr 6, s. 402-415; J. Nagórny, *Obrzędy pokuty i odnowienia przymierza w Starym Testamencie*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 37(1984) nr 6, s. 476-483.

²⁶ Z czasem miejsce ofiary zajmą dobre uczynki i modlitwa (por. Syr 17, 25; 21, 1; 28, 4; 39, 5). Prorocy wskazują, że istotą uczynków pokutnych jest nie tyle czyn zewnętrzny, ile wewnętrzna przemiana (por. Am 5, 4.6; Oz 6, 1-6; Iz 1, 11-15; Iz 36, 15; Mi 6, 8; So 2, 3; Jr 36, 3; Ez 18, 31-32; 36, 26-31).

nego zwracania uwagi na poprawne spełnianie aktów zewnętrznych i odsuwania na dalszy plan szczerzej, zasadniczej zmiany usposobienia²⁷. Stąd też uzasadnione były nawoływania proroków do właściwej postawy pokutnej. Szukanie Boga, jako droga autentycznej pokuty prowadzącej do nawrócenia narodu, stanowi cechę charakterystyczną nauczania proroków²⁸.

W ujęciu Syracha pokuta to prawidłowe odniesienie do bliźniego – polega ono na zaniechaniu nienawiści i porzuceniu myśli o zemście (por. 27, 30). Wiąże się to z przebaczeniem i odpuszczeniem win swoim bliźnim (por. 28, 1-2), które jest konieczne, aby samemu uzyskać odpuszczenie grzechów przez Boga²⁹. Cześć okazywana ojcu, jako jedna z takich form pokutnych, przyczynia się do odpuszczenia grzechów.

Inną jeszcze zachętę do okazywania szacunku rodzicom przedstawia Syrach: ten, kto czci ojca, „w dniu modlitwy będzie wysłuchany” (3, 5b). Aby zrozumieć znaczenie tego dobrodziejstwa, należy zwrócić uwagę na izraelskie pojęcie modlitwy. Dla Izraelitów modlitwa wiązała się nierozzerwalnie z pomyślnością życia. Autorzy najstarszych ksiąg Starego Testamentu nie znali odrębnego słowa na określenie modlitwy³⁰. Modlono się przed podejmowaniem ważnych zadań, czego przykładem są modlitwy Mojżesza (por. Wj 32, 10), Salomona (por. 1 Krn 8, 10-61), królów (por. 1 Krn 8, 26), proroków (por. Jr 15,1). Modlitwa za lud należała do urzędowych funkcji króla. W sposób szczególny modlitwę wstawienniczą za lud praktykowali prorocy (por. Am

²⁷ Zob. O. Kaiser, hasło: „Pokuta”, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 994.

²⁸ Por. L. Stachowiak, *Prorocy, słudzy słowa*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1980, s. 223-234.

²⁹ Por. M. Filipiak, „Jahwe” Starego Testamentu – Bóg zemsty czy przebaczenia?, w: *Biblia. Księga życia Ludu Bożego*, red. ks. S. Łach, ks. M. Filipiak, RW KUL, Lublin 1980, s. 76.

³⁰ W życiu codziennym używano dla jej określenia takich form, jak: „wołać”, „błagać”, „chwalić” czy „płakać”. Wyróżniano ponadto szczególne formy modlitewne, takie jak: ślubowanie, wyznanie grzechów, pieśni pielgrzymów i hymny. Modlący się Izraelita wiązał swoje życie z wolą Bożą, a swoją modlitwę kierował do Boga Jahwe, który jest Bogiem przymierza. Wskazuje to na jedną z najbardziej charakterystycznych cech modlitwy starotestamentalnej, na powiązanie jej ze zbawczym planem Boga. Treścią modlitwy często jest to, co zostało już dokonane w historii zbawienia, to, co się dokonuje, lub też to, czego Bóg zamierza dokonać w przyszłości. Modlono się zarówno w świątyni, jak też i na każdym innym miejscu; zarówno w tak zwanych czasach wyznaczonych, jak i o innych porach i w innych okolicznościach; zarówno indywidualnie, jak i we wspólnocie kultowej lub życiowej. Modlitwę do Boga wznoszono w różnorodnych sytuacjach, niekiedy w chwilach doświadczeń (por. Ps 55, 7; 11, 1; 59; 53, 5), w sytuacjach wymagających od człowieka zaufania Bogu ufność tę wyrażano w modlitwie (por. Ps 25, 2; 55, 24; 116; 140, 14; 22, 25). Zob. P. Beauchamp, hasło: „Modlitwa”, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 497-499.

Izraelita błaga w modlitwie przede wszystkim o życie, w pełnym tego słowa znaczeniu, dziękuje natomiast za zbawcze czyny dokonane przez Jahwe w historii. Oczekuje od Boga dobra, które jest wyrazem darowania się Boga człowiekowi (por. Ps 16; 23, 25). Postawa ta uwidacznia się w sposób szczególny właśnie w psalmach (por. też: Ps 73, 24-25; 16). Zob. *Pieśni Izraela. Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, red. J. Frankowski, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1988.

7, 1-6; 2 Mch 15, 14; Ezd 9, 6-15; Ne 1, 4-11). Odwoływali się oni się do znajomości planu Bożego, usiłując w ten sposób spowodować interwencję Boga w aktualne życie Izraela. Funkcja orędownika zakłada uświadomienie sobie różnicy pomiędzy jednostką a społecznością, ale zarazem i związków, jakie między nimi istnieją.

Skuteczność modlitwy – według przekazu Starego Testamentu – uwarunkowana była przede wszystkim stanem wnętrza człowieka. Jedynie człowiek sprawiedliwy mógł mieć pewność, że jego modlitwa zostanie wysłuchana (por. Ps 22, 25; Prz 12, 2; 14, 9). Z modlitwą często wiązane były ofiary. W początkowym okresie dziejów Izraela występuje charakterystyczny pośrednik, który skutecznie wstawia się u Boga za ludem (por. Wj 32, 30; 1 Krl 17, 20). Taką właśnie funkcję przyznaje się prorokom oraz Słudze Pańskiemu (por. Iz 53)³¹. Znakiem gniewu Bożego jest odrzucenie tego wstawiennictwa (por. Am 7; Ez 9, 8-9). W czasach po wygnaniu rolę orędownika przejmuje arcykapłan albo niebiański anioł (por. Za 3). Arcykapłan spełnia obrzęd związany z Dniem Pojednania, który jest dniem odpoczynku i umartwienia (por. Kpł 23, 27-32). Następuje oczyszczenie arcykapłana, ludu, świątyni i ołtarza przez złożenie w ofierze cielca, jako ofiary przebłagalnej³². Arcykapłan reprezentuje lud przed Bogiem³³, a ponadto w pewnych okresach spełnia posługę słowa³⁴.

Zbiór psalmów zawiera przede wszystkim różnego rodzaju poetyckie modlitwy odznaczające się zwartą formą językową i określoną konstrukcją³⁵. Niektóre z tych modlitw mogą wydawać się bardzo dziwne, jak chociażby przedstawienie Bogu pragnienia odpłaty (por. 2 Sm 3, 39; Jr 18, 18-19) albo formułowanie przekleństwa (por. Ps 93, 10-11) czy chępcie się (por. Ps 86, 2). Modlitwy tego typu należy jednak odczytywać w świetle ścisłego związku modlitwy z kultem (por. Ps 15), jak również w kontekście pewności przymierza z Jahwe, który nie cofa swej łaskawości³⁶.

Syrach pragnie podkreślić, że modlitwa syna, który szanuje ojca, będzie skuteczna, ponieważ zostanie przez Boga wysłuchana. Stary Testament, mówiąc o słuchaniu, zwraca głównie uwagę na objawienie się Boga człowiekowi. Objawienie Boże jest bowiem słowem Boga skierowanym do człowieka. Na

³¹ Por. C. R. North, *The Suffering Servant in Deutero-Isaiah*, Oxford University Press, London 1948, s. 18n. Zob. A. Neubauer, *The Fifty-Third Chapter of Isaiah, According to the Jewish Interpreters*, t. 1-2, Ktav Publishing House, New York 1969.

³² Zob. O. Kaiser, hasło: „Dzień pojednania”, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 287; E. Zawiszeński, *Dzień pojednania według przekazów biblijnych*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 12 (1965), z. 1, s. 15.

³³ Zob. A. Baum, hasło: „Arcykapłan”, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 60.

³⁴ Zob. A. George, hasło: „Kapłaństwo”, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 363-365.

³⁵ Por. L. Stachowiak, *Księga Psalmów*, w: *Wstęp do Starego Testamentu*, red. L. Stachowiak, Pallottinum, Poznań 1990, s. 348-382.

³⁶ Zob. H. Schungel, hasło: „Modlitwa”, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 754.

plan pierwszy wysuwa się tu idea, że Bóg jest Tym, który mówi, a człowiek tym, który słucha Jego słów³⁷. Rozstrzygającego znaczenia nabierają sformułowania: „Słuchajcie słowa Pańskiego” (Iz 1, 10), albo też: „Niebiosa słuchajcie, ziemio nadstaw uszu, bo Pan przemawia” (Iz 1, 2). Ten podoba się Bogu, kto słucha Jego przykazań i stara się je wypełniać (por. Jr 29, 13)³⁸. Słuchanie rozumieć należy głównie jako przyjęcie i zastosowanie treści, którą niesie słowo wypowiedziane przez Boga. Prawdą jest, iż trzeba być posłusznym temu słowu, ale też jedynie sam Bóg może „otworzyć ucho” swojego ucznia (Iz 50, 5; Hi 36, 10; por. 1 Sm 9, 15).

W swojej modlitwie człowiek niejako zwraca się z prośbą do Boga, aby On go wysłuchał, aby zaspokoił potrzebę, którą człowiek mu przedstawia. Bóg jednak nie wysłuchuje ani niesprawiedliwych, ani grzeszników (por. Iz 1, 15; Mi 3, 4). Słucha natomiast ubogiego, wdowy i sieroty, pokornych i więźniów (por. Wj 22, 22-26; Ps 10, 17; 102, 21). Wysłuchuje sprawiedliwych, pobożnych i tych, którzy pełnią Jego wolę (por. Ps 34, 16.18)³⁹. Dlatego też cześć okazywana ojcu zapewni synowi skuteczne wysłuchanie jego modlitwy przez Boga.

NATURALNE MOTYWY PRZESTRZEGANIA CZWARTEGO PRZYKAZANIA

Obowiązek okazywania szacunku ojcu i matce nie ogranicza się do okresu dzieciństwa, nie sprowadza się też do odpowiedzialności za los rodziców w starszym wieku. Pamięć o ojcu i matce ma towarzyszyć postępowaniu dziecka przez całe życie. Przejawia się ona w okazywaniu wdzięczności rodzicom, w kierowaniu się zasadami wyniesionymi z domu, a także w powstrzymywaniu się od czynów złych, których należy się wstydić. Syrach mówi o tym we fragmentach obszernej nauki omawiającej zasadnicze zobowiązania gospodarza wobec sąsiadów, przyjaciół, żony, zwierząt, sług, kapłanów i ubogich (por. 7, 18-34). Nauka ta zawiera także uwagi dotyczące rodziców: „Z całego serca czcij swego ojca, / a boleści rodzicielki nie zapominaj! / Pamiętaj, że oni cię zrodzili, / a cóż im zwrócisz za to, co oni tobie dali?” (7, 27-28).

Przytoczony fragment składa się z dwóch napomnień, ściśle ze sobą złączonych. Pierwsze z nich wzywa do szacunku dla ojca i matki, drugie natomiast podaje uzasadnienie tego wymogu, a zarazem stawia nowy postulat: wyrażanie wdzięczności za otrzymane od rodziców życie.

³⁷ Zob. J. Homerski, *Pismo święte – zbawczy dialog Boga z ludźmi*, „Ateneum Kapłańskie” t. 63(1971), z. 1(376), s. 27-38.

³⁸ Zob. A. Grabner-Haider, hasło: „Słuchanie”, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 1210.

³⁹ Zob. C. Augrain, hasło: „Słuchać”, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 885n.

Motywy skłaniającym do wdzięczności wobec rodziców jest sam fakt rodzicielstwa. Człowiek otrzymuje życie od Boga, dokonuje się to jednakże za pośrednictwem rodziców, którzy zostali wezwani przez Boga do współpracy z Nim w dziele przekazywania życia. Autorzy biblijni rozumieli, że człowiek otrzymuje życie nie tyle od samych rodziców, co przez rodziców od Boga. Wskazywali, że w prokreacji sprzęgają się dwie siły: Boża i ludzka (por. Rdz 4, 1b; 30, 1-2.22b; 25, 21; Wj 1, 21b; Jr 1, 5; Iz 66, 9; Hi 31, 15; Ps 22, 10a; Syr 50, 22). Wspólnota małżeńska – na Boże podobieństwo – uczestniczy w akcie dzielenia się życiem⁴⁰.

W myśli biblijnej rodzicielstwo jest tajemniczym obszarem, na którym działanie Boże spotyka się z działaniem ludzkim. Uczestnictwo w stwórczej mocy Boga stanowi podstawę szczególnej godności rodziców⁴¹.

Przykazanie o okazywaniu czci rodzicom nie odnosi się tylko do młodzieży, ale w pierwszym rzędzie do ludzi dorosłych, gdyż i inne przykazania Dekalogu dotyczą głównie dorosłych. Wskazuje na to również fakt, że na określenie stosunku do rodziców autor użył słowa „czcić”, a nie „być posłusznym”. Z chwilą osiągnięcia dojrzałości dzieci nie są już zobowiązane do posłuszeństwa swoim rodzicom. Nadal jednak mają obowiązek czci i szacunku dla rodziców. Ponadto obowiązek ten musi dotyczyć dorosłych osób, gdyż tylko one mogły być oskarżone przez rodziców przed całą społecznością⁴².

Rodzicielstwo ma jeszcze inny wymiar, ze względu na który rodzice zasługują na wdzięczność. Poprzez rodziców młody człowiek łączy się z przeszłością. Przeszłość miała w Starym Testamencie ogromne znaczenie. Sprawiedliwość Ojców narodu wyrównywała bowiem braki pokoleń późniejszych. Przykazanie o czci dla rodziców należałoby w takim ujęciu rozumieć jeszcze szerzej. Nie dotyczyło ono tylko dwóch osób, ojca i matki, chociaż w pierwszej kolejności to właśnie o nich mówi przykazanie. Ważne były również poprzednie generacje,

⁴⁰ Por. W. Rakocy, *Bóg – Biblia – Rodzina*, w: *Biblia o rodzinie*, red. G. Witaszek, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1995, s. 26n.

⁴¹ Płodzenie i rodzenie uważano za realizowanie planu Bożego, ponieważ Bóg mocą swojego błogosławieństwa obdarzył ludzi zdolnością prokreacji (por. Rdz 1, 26). Zob. A. Baum, hasło: „Płodność”, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 974. Sam fakt rodzenia był powodem czci dla rodziców, szczególnie dla matki (por. Tb 4, 3-4). W Starym Testamencie rodzenie było symbolem cierpienia. W prorocत्वach oraz w apokaliptyce cierpienie związane z rodzeniem się człowieka przedstawione zostało jako kara za grzechy (por. Iz 13, 8; 21, 3; Jr 4, 31; 22, 23).

⁴² Jeszcze pełniej obowiązek okazywania czci rodzicom ze względu na ich rodzicielstwo ukazuje Księga Kapłańska: „Każdy z nas będzie miał bojaźń przed swą matką i swym ojcem” (19, 3).

Inaczej niż w pozostałych tekstach biblijnych mówiących o rodzicach, matka jest tutaj wymieniana przed ojcem. Tajemnica rodzicielstwa, którą w tym przypadku ma na uwadze autor, związana jest przede wszystkim z matką. To w jej łonie dokonują się poczęcie i narodziny nowego życia. Por. M. Filipiak, *Biblijne podstawy teologii małżeństwa i rodziny*, Diecezjalny Ośrodek Duszpasterstwa Rodzin, Lublin 1984, s. 75.

z którymi łączność zapewniali właśnie rodzice. Wyraźne ślady takiego rozumowania można znaleźć w Talmudzie.

Dekalogowy nakaz czci dla rodziców nie miał na celu zabezpieczenia i utrwalenia patriarchalnej struktury życia rodzinnego. Domaga się on bowiem czci tak dla ojca, jak i dla matki. W opartych na Dekalogu prawach szczegółowych Starego Testamentu używana jest zawsze formuła łączna, mówiąca o ojcu i matce. W przykazaniu Dekalogu natomiast chodziło raczej o zabezpieczenie wspólnoty i harmonii między pokoleniami. Był to ogromnie ważny problem w rodzinie obejmującej często cztery pokolenia i wspólnie zamieszkującej. Od właściwego rozwiązania tego problemu zależały przecież trwałe posiadanie błogosławionej ziemi i przyszłość narodu wybranego. Ponadto w przykazaniu Dekalogu nie ma żadnej wzmianki o sytuacjach, w których nadużywanie rodzicielskich wpływów mogłoby zwalniać dzieci z obowiązku czci dla rodziców. Stary Testament przewiduje jedynie wyjątkowe sytuacje, w których synowie mieliby obowiązek nieposłuszeństwa wobec nakazów i zwyczajów ojców (por. Ez 20, 18)⁴³.

Fakt rodzicielstwa i związane z nim zobowiązanie dzieci do wdzięczności rodzicom rozciągają się na całe życie rodziców (por. Kpł 19, 32; Prz 16, 31; 20, 29), w szczególności na okres starości. Otaczanie czcią ludzi starszych wynikało także z szacunku dla ich wiedzy i doświadczenia (por. Syr 25, 4-6; Wj 18, 13-26; 21, 1; Lb 11, 16; Ez 8, 1; 14, 1; 20, 1), jak również ze współczucia wobec cierpień, jakie niesie ze sobą starość (por. Koh 11, 8; 12, 1-8; 2 Sm 19, 36)⁴⁴. Jedną z podstawowych myśli Starego Testamentu było bowiem przekonanie, że długie życie jest nagrodą za wypełnianie przykazań Bożych. Starość w takim ujęciu przynosi człowiekowi zaszczyt i z tego właśnie powodu ludziom starym należy się szacunek (por. Prz 10, 27; 16, 31). Oczywiście nie oznacza to wcale, że starość jest zaszczytna w każdym przypadku. W księgach Starego Testamentu przedstawiane są także wydarzenia świadczące o tym, że starcy mogą być zepsuci i gorsząco niesprawiedliwi (por. Syr 25, 2; Dn 15, 5-6). Istotne są nie tyle lata, ile mądrość polegająca na życiu zgodnym z przykazaniami (por. Mdr 4, 8; 4, 16; Ps 119, 100; Koh 4, 16; Hi 32, 9).

Należy zaznaczyć, że chociaż przykazanie wzywające do okazywania czci ojcu i matce odnosi się także do rodziców starych, nie odnajdujemy jednak sugestii, że cześć ta powinna obejmować również zmarłych rodziców⁴⁵.

Syrach wzywa do oddawania czci rodzicom całym sercem. Słowo „serce” stosunkowo rzadko występuje w Starym Testamencie jako określenie organu cielesnego, z którym związane są określone funkcje fizjologiczne (por. 2 Sm 18,

⁴³ Por. tamże, s. 77.

⁴⁴ Zob. D. Buzy, *La portrait de la vieillesse*, „Revue Biblique”, t. 41 (1932), s. 329-340; H. Diesberg, *Le vieillard dans l'Ancien Testament*, „La vie spirituelle”, t. 82 (1950), s. 237-266.

⁴⁵ Por. M. Filipiak, *Problematyka społeczna w Biblii*, PAX, Warszawa 1985, s. 77.

14; Oz 13, 8). Bardzo często natomiast wyraz ten używany jest w sensie przenośnym. Serce to przede wszystkim pojęcie zbiorcze oznaczające istotę i charakter człowieka, czyli jego wnętrze⁴⁶. Obejmuje ono swym zakresem całą aktywną postawę, która wypływa z charakteru człowieka⁴⁷. Można w tej postawie wyróżnić trzy płaszczyzny.

Pierwsza jest płaszczyzną intelektualną: serce stanowi siedzibę życia umysłowego człowieka (por. Syr 17, 6; Prz 15, 14; 16, 23; 18, 15; Pwt 29, 3; Ps 90, 12; Hi 8, 10)⁴⁸. W nim mieści się zdolność człowieka do refleksji, ono umożliwia osiągnięcie mądrości⁴⁹. Może w nim także zagościć głupota – przeciwieństwo mądrości (por. Ps 14, 1; 53, 2; Oz 7, 11; Prz 23, 31-32)⁵⁰.

Serce jest także siedliskiem życia wolitywnego człowieka. Oznacza ono władzę podejmowania decyzji (por. Prz 6, 18; Ps 33, 11; 2 Sm 7, 27; Rdz 34, 3; 50, 21; Sdz 19, 3; 2 Krn 30, 22; Iz 40, 2; Oz 2, 16-17). To właśnie w sercu człowieka rodzą się dobre lub złe zamiary.

Serce określane jest też jako źródło uczuć i pragnień człowieka. Stanowi siedzibę życia emocjonalnego (por. Ps 25, 17; Prz 14, 30; 23, 17; 2 Sm 15, 13; Iz 65, 14)⁵¹. To właśnie w sercu powstaje radość, smutek czy strach. Jeśli komuś zleca się wykonanie wielkiego zadania, to daje się mu też nowe serce, czyli całkowicie się zmienia jego postawę, aby mógł to zadanie podjąć. Bóg zobowiązuje się do przemiany serca ludzkiego, o ile człowiek zwróci się do Niego z prośbą o pomoc.

Rozumienie terminu „serce” jest więc w Starym Testamencie bardzo szerokie. Wiąże się z funkcją podejmowania decyzji, ze sferą uczuć i pragnień⁵². Wezwanie, aby czcić rodziców „z całego serca” (Syr 7, 27), wskazuje, że postawa szacunku winna angażować całą osobowość człowieka, a nie tylko jeden jej aspekt.

Należy podkreślić, że przykazanie otaczania czcią rodziców stało na straży największego dobra społecznego – harmonii i wspólnoty między pokoleniami, opartej na wzajemnej zależności i przydatności. Łamanie tego przykazania wprowadza całkowitą dezorientację w stosunki międzyludzkie (por. Mi 7, 6). Dla młodego pokolenia, które przejęło już w swoje ręce odpowiedzialność za życie, czwarte przykazanie Dekalogu było apelem, aby nie marginalizować znaczenia ludzi starych ani nie pozostawiać ich jedynie własnemu losowi. Dla młodego pokolenia, niemającego jeszcze doświadczenia życiowego, niezbędne jest doświadczenie starszych, ponieważ ukazuje ono sposób dobrego życia

⁴⁶ Zob. M. Lurker, hasło: „Serce”, w: *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, s. 209.

⁴⁷ Zob. G. Miller, hasło: „Serce”, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 1195.

⁴⁸ Por. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 51.

⁴⁹ Zob. H. Brunner, *Das hörende Herz*, „Theologische Literaturzeitung”, t. 79 (1954), s. 697-700.

⁵⁰ Por. Filipiak, *Biblia o człowieku*, s. 52.

⁵¹ Zob. J. de Fraine, A. Vanhoye, hasło „Serce”, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 871n.

⁵² Zob. J. B. Bauer, hasło: „Herz”, w: *Bibeltheologisches Wörterbuch*, red. J. B. Bauer, t. 1, Herder, Graz 1967, s. 713n.

(por. Prz 6, 20-23)⁵³. I starsze pokolenie jednak nie może się obejść bez młodych, a zwłaszcza ludzie w podeszłym wieku.

Korzenie biblijnej nauki o szacunku dla rodziców i wdzięczności wobec nich tkwią z pewnością w niejednym gorzkim doświadczeniu życiowym ludzi starych, zniedołężniałych, traktowanych przez młodych jako ciężar.

„Kto czci ojca, będzie miał radość z dzieci” (Syr 3, 5a) – przy określaniu pełnego wymiaru korzyści naturalnych okazywania szacunku rodzicom, Syrach wymienia możliwość radowania się własnymi dziećmi. W Izraelu wielodzietność uważana była zawsze za wyraz szczególnego błogosławieństwa Bożego (por. Rdz 12, 2; 22, 17; 24, 60; Wj 23, 26; Kpł 26, 29; Pwt 28, 4). Mędrcy zwracali jednak uwagę, że nie sama wielodzietność jest błogosławieństwem, ale posiadanie dzieci dobrych i mądrych sprawia rodzicom radość (por. Syr 16, 13; 17, 21.25; 19, 13; Mdr 3, 10-19)⁵⁴.

Radość w ujęciu Starego Testamentu jest jednym z podstawowych elementów obietnicy Boga złożonej człowiekowi⁵⁵. Radość Izraela wypływała ze świadomości, że jest on narodem wybranym i prowadzonym przez Boga (por. Iz 44, 23), a także z wiedzy o przyszłym spełnieniu się oczekiwania na Mesjasza (por. Iz 9, 1-7)⁵⁶. Radość ta miała charakter manifestacji. Okazję do radowania się stanowiły święta (por. Kpł 23, 40; Pwt 16, 11.14-15), a przede wszystkim uczta ofiarna (por. Pwt 12, 7), która miała charakter symbolicznego przyswojenia sobie dóbr zbawienia⁵⁷.

Niezwykle ważną przyczyną radości była świadomość oczekiwania na czasy ostateczne (por. Dn 3, 52-90), wyrażona w obrazie uczty wszystkich narodów na Syjonie (por. Iz 25, 6), i zapowiedź radości mesjańskiej (por. Iz 9, 2; 35, 1), gdy służy Boga, mając serca pełne radości, opiewać będą nowe stworzenie⁵⁸.

⁵³ Por. A. Deissler, *Jam jest twój Bóg, który cię wyzwolił*, tłum. B. Białecki, PAX, Warszawa 1977, s. 56n.

⁵⁴ Zob. J. Valvickens, hasło: „Freude”, w: *Bibel Lexikon*, kol. 494n.; por. J. Szłaga, *Społeczne i teologiczne aspekty biblijnego spojrzenia na dziecko*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 23(1980) nr 3(91), s. 53n.

⁵⁵ Pierwszorzędnym przedmiotem obietnicy jest sam Bóg (por. Ps 16, 11), ponieważ jedynie On ma moc zbawić i Jemu tylko należy się chwała za dokonanie dzieła dla wszystkich zbawienia (por. Ps 95, 18). Przedmiotem radości jest także prawo Boże (por. Ps 33, 21; 37, 4; Jł 2, 29), będące skarbem Izraela (por. Ps 19, 9; 119, 14.111.162).

⁵⁶ Por. J. S. Synowiec, *Oto twój król przychodzi*, Wyższe Seminarium Duchowne oo. Franciszkanów, Kraków 1992, s. 80-88.

⁵⁷ Święta przypominały ludowi o dniu, który Pan uczynił (por. Ps 118, 24). Wyraźne wezwanie do radości odnajdujemy w kulcie, w którym Izrael wychwala Boga (por. Ps 33, 1; 149, 2). Sam Bóg zachęca swój lud, aby się radował w Jego obecności (por. Pwt 12, 18). Należy zaznaczyć, że radość Izraela miała zupełnie inne podłoże niż radość wyrażana w kulcie Kananejczyków (por. Oz 9, 1-2). Postawa Izraela była wyraźnym odcięciem się od zmysłowych obrzędów obecnych w kulcie pogańskim, które były przedmiotem obrazy Boga (por. Pwt 12, 30-31; 23, 18-19). Zob. A. Ridouard, M. F. Lacan, hasło: „Radość”, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 846.

Źródłem radości mogą być także dobra ziemskie, gdyż są one rezultatem błogosławieństwa Bożego (por. Pwt 28, 3-8; Jr 33, 11)⁵⁹. Skromną radość przeżywa mężczyzna razem ze swoją umiłowaną małżonką (por. Koh 9, 9), gdy korzysta z owoców swej pracy (por. tamże 3, 22), odżywiając się i odpoczywając. Taka radość jest ważna, ponieważ pozwala człowiekowi zapomnieć o przykrościach, jakie towarzyszą życiu. Jest ona częstką radości, którą zsyła człowiekowi sam Bóg (por. tamże 5, 17-18). Czasem radości jest winobranie (por. Iz 16, 10), a także żniwa (por. Ps 126, 5-6). Obrazem najwyższego szczęścia jest natomiast radość, którą niewiasta dzięki swej dobroci i cnotom napędza męża (por. Iz 62, 5; Prz 5, 18; Syr 26, 2.13). Dla małżonków płodność jest przyczyną radości (por. 1 Sm 2, 1.5; Ps 113, 9), zwłaszcza gdy ich dzieci są mądre (por. Prz 10, 1).

Radość jest bardzo ważna, ponieważ decyduje ona o zdrowiu człowieka (por. Prz 17, 22-23). Bóg potępia jedynie radość przewrotną, która wynika ze złych uczynków (por. Prz 2, 14; Ps 13, 5; 35, 26).

Syrach naucza, iż należy czcić rodziców, „albowiem błogosławieństwo ojca podpira domy dzieci” (3, 9a). Jest to kolejna korzyść wynikająca z postawy szacunku wobec rodziców. Wyraz „błogosławieństwo” w terminologii biblijnej ma bardzo szerokie znaczenie⁶⁰. Jest ono najpierw odniesione do Pana Boga i oznacza przyrzeczenie zbawczej siły (por. Rdz 1, 22.28). Tym, który błogosławi, jest najczęściej Bóg. Jego błogosławieństwo zawsze tryska życiem (por. Ps 65, 11; Rdz 24, 35; Hi 1, 10), dlatego też tylko istoty żywe mogą odbierać błogosławieństwo Boże. Przedmioty martwe przeznaczone do służby Bożej są uświęcone obecnością Boga, ale nigdy nie stanowią przedmiotu błogosławieństwa. Błogosławieństwo to dar wyrażony słowem, dar, który dotyczy samego życia i jego tajemnicy. To, czego błogosławieństwo udziela, nie znajduje się w sferze posiadania, lecz w sferze bycia; nie jest wyrazem działania człowieka, ale stwórczej mocy Boga. Błogosławieństwo oznacza zatem dar stwórczy i ożywiający. Bóg błogosławił pierwszego mężczyznę i pierwszą kobietę (por. Rdz 1, 28). Błogosławi on człowiekowi zaraz po pobłogosławieniu swemu stworzeniu (por. Rdz 1, 28) i odtąd towarzyszy też swym błogosławieństwem wszystkim pobożnym i wybranym ludziom. Człowiek pobłogosławiony przez Boga oczekuje długiego życia i liczego potomstwa. Wierność Bogu zapewnia człowiekowi Boże błogosławieństwo. Ścisły związek, jaki istnieje pomiędzy przykazaniami i błogosławieństwem, stanowi podstawę przymierza między Bogiem a ludźmi. Prawo jest środkiem umożliwiającym ludowi świętemu, czyli pobłogosławionemu przez Boga, życie dla Boga. Tę myśl wyraża ceremoniał zawierania przymierza, które nieustannie kształtuje rzeczywistość

⁵⁸ Zob. J. Vermeylen, *La composition littéraire de l'Apocalypse d'IsaDe (Is XXIV-XXVII)*, „Ephemerides theologicae Lovanienses”, t. 50 (1974), s. 5-36.

⁵⁹ Zob. C. Breuer, hasło: „Radość”, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 1120.

⁶⁰ Por. F. Zorell, *Lexicon hebraicum et Aramaicum Veteris Testamenti*, Pontificum Institutum Biblicum, Roma 1968, s. 131.

życia narodu wybranego⁶¹. Kult jest wyjątkowo skutecznym sposobem zapewnienia sobie stałego błogosławieństwa Bożego. Bóg, błogosławiąc człowiekowi, okazuje mu życzliwość i miłość, opowiada się po jego stronie⁶².

Źródłem życia jest – po Bogu – ojciec rodziny, dlatego do niego również należy udzielanie błogosławieństw. Bardziej niż jakiegokolwiek inne, skuteczne jest błogosławieństwo ojcowskie. Błogosławieństwa wygłaszane przez ojców – szczególnie tuż przed śmiercią – wyrażają wołanie o moc płodności życiowej dla synów, o żyzność ziemi (por. Rdz 27, 28), o obfitość urodzajów (por. Rdz 49, 11-12), o siłę potrzebną do pokonania wrogów (por. Rdz 27, 29; 49, 8-9), o ziemię, na której synowie mogliby osiąść (por. Rdz 49, 9) i przekazywać dalej swoje imię (por. Rdz 48, 16; 49, 8) i siły życiowe⁶³. Błogosławieństwo i związana z nim nagroda dotyczą głównie tego świata. Ojciec rodziny, którego długie życie i liczne potomstwo świadczą o tym, że był on godny błogosławieństwa Bożego, sam może błogosławić dzieci i dom (por. Rdz 27, 1-2)⁶⁴. Błogosławieństwo jest aktem połączonym z czynnościami znakowymi, na przykład z nałożeniem rąk. Ojciec udzielał go synowi w obrzędzie składającym się z gestu i słów. Błogosławieństwo raz udzielone jest nieodwołalnie skuteczne⁶⁵. Oznacza zarówno życzenie pomyślności, jak również samą pomyślność już osiągniętą, która obejmuje różnorakie dobra⁶⁶. Syrach bardzo podkreśla znaczenie ojcowskiego błogosławieństwa swych dzieci, a jego rolę wyraża w słowach „umocnienie domu”.

„Kto poważy ojca, będzie żył długo” (Syr 3, 6a) – w tej sentencji nagroda za okazywanie szacunku rodzicom wyrażona jest słowami, które można tłumaczyć jako „długowieczność” bądź też: „cieszyć się życiem”. Syrach nawiązuje tu prawdopodobnie do Księgi Wyjścia (por. 20, 12), gdzie również występuje podobny motyw przestrzegania czwartego przykazania⁶⁷. Według prawa rodzice mogli urągającego im syna przyprowadzić do sądu, który w takim przypadku był władny wydać wyrok śmierci przez ukamienowanie (por. Pwt 20, 18-21). Mędrzec wskazuje tu na zależność przyszłości dzieci od wychowania w domu rodzinnym. Chce zatem podkreślić, że źle wychowani synowie nie mają szans na długie życie.

⁶¹ Zob. M. Filipiak, *Przymierze w Piśmie świętym*, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 25(1972) nr 3, s. 145-155.

⁶² Również człowiek błogosławi Bogu. Ale w tej relacji czynność błogosławienia oznacza wielbienie czy też sławienie Boga. Błogosławi się Bogu podczas służby Bożej i w domu, w czasie modlitwy przy stole i w modlitwach codziennych. Błogosławieństwa udzielał także kapłan (por. Ps 118, 26) na zakończenie służby Bożej, tak, jak pierwotnie udzielano go przy pożegnaniu (por. Rdz 49; Pwt 33). Zob. P. Weimar, hasło: „Błogosławieństwo”, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 118.

⁶³ Zob. J. Guillet, hasło: „Błogosławieństwo”, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 82n.

⁶⁴ Zob. J. Schmihals, hasło: „Błogosławić”, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 117.

⁶⁵ Zob. M. Lurker, hasło: „Włożenie rąk”, w: *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, s. 269.

⁶⁶ Zob. P. van Imschoot, hasło: „Segen”, w: *Bibel Lexikon*, kol. 1568.

⁶⁷ Zob. H. Kremers, *Die Stellung des Elterngabotes im Dekalog. Eine Voruntersuchung zum Problem Elterngabot und Elternrecht*, „Evangelische Theologie”, t. 21 (1961), s. 146-169.

W pismach biblijnych życie nie jest pojmowane jako wielkość neutralna, na przykład jako podstawowa siła rozwoju kosmicznego, chociaż przesłanki do takiego sposobu rozumienia życia można by znaleźć w księgach świętych. Życie przedstawia się jako najwyższe dobro, stan czy posiadanie⁶⁸. Termin „życie” służy na oznaczenie wszelkich błogosławieństw Bożych, czyli dóbr, które czynią człowieka szczęśliwym⁶⁹. Życie pojawia się na ostatnim etapie dzieła stworzenia, jako jego ukoronowanie (por. Rdz 1, 21-28). Dla ludzi ma ono zasadniczo charakter daru, w obronie którego człowiek gotów jest poświęcić wszystko (por. Hi 2, 4). Przez życie rozumie się w Biblii na ogół wielość bytów pochodzącą od Boga, dokonującą się przed Bogiem i skierowaną ku Bogu⁷⁰. Żyć znaczy mieć szczególne relacje z Bogiem⁷¹. Ponieważ wszelkie życie pochodzi od Boga (por. Rdz 2, 7; Mdr 15, 11; Hi 13, 14-16; Ps 102, 28), Bóg też wyznacza jego miarę (por. Ps 39, 6) oraz bierze je w swoją opiekę i potępia zabójstwo (Rdz 9, 5-6; Wj 20, 14)⁷². Chociaż życie upływa na ziemi, to jednak jest ono podtrzymywane przede wszystkim dzięki przywiązaniu do Boga, który jest źródłem „wody żywej”; dobra ziemi mają tu znaczenie drugorzędne (por. Jr 2, 13; 17, 13; Ps 36, 10; Prz 14, 27). Jednocześnie w Starym Testamencie wyraźnie ukazana jest prawda, że życie wszystkich stworzeń jest bardzo nietrwałe. Także człowiek, z natury swej podlega śmierci, która jest następstwem grzechu⁷³. Ponieważ życie jest krótkie (por. Hi 14, 1; Ps 37, 36; Mdr 2, 2; Syr 18, 9), należy je właściwie wykorzystać poprzez wypełnianie woli Boga. Jest ona wpisana w prawo i przykazania. Ten, kto będzie ich przestrzegał, zachowa swe życie (por. Kpł 18, 5; Pwt 4, 9; Wj 15, 26; Prz 11, 19; Ha 2, 4). Przestrzeganie prawa Bożego zapewni człowiekowi życie wieczne (por. 2 Mch 7, 36; Mdr 5, 13). Dlatego też tak wielka wartość, jaką jest życie, została powiązana z błogosławieństwem ojca, które zapewnia dostatek życiowy i pomyślność, przedłużając w ten sposób istnienie człowieka na ziemi.

Dostatek jest także nagrodą za oddawanie czci matce: „kto darzy szacunkiem matkę, jakby gromadził skarby” (Syr 3, 4). W sentencji tej, podobnie jak w wierszu 2a, użyty został wyraz, który znaczy: „uznać powagę matki”. Powaga matki wynika z uprawnień otrzymanych od Boga (por. Wj 20, 12) oraz z zasług

⁶⁸ Por. L. Stachowiak, *Teologia życia w Starym Testamencie*, w: „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 17 (1970), z. 1, s. 13.

⁶⁹ Zob. J. Nelis, hasło: „Leben im Alten Testament”, w: *Bibel Lexicon*, kol. 1024-1027.

⁷⁰ Zob. M. Filipiak, *Życie ludzkie w świadectwie Biblii*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 24 (1977), z. 1, s. 21-29; L. Stachowiak, *Teologia życia w Starym Testamencie*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, t. 17 (1970), z. 1, s. 13-21.

⁷¹ Por. Z. S. Pisarek, *Życie i śmierć w Piśmie świętym*, w: *Vademecum biblijne*, cz. 4, red. S. Grzybek, Unum, Kraków 1991, s. 75.

⁷² Zob. A. A. Viard, J. Guillet, hasło: „Życie”, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 1157n.

⁷³ Por. W. Trilling, *Stworzenie i upadek według Rdz 1-3*, tłum. E. Schulz, PAX, Warszawa 1980, s. 80-89.

związanych z trudem zrodzenia dziecka (por. Syr 6, 27-28) i jego wychowania (por. 2 Mch 7, 27). Nagrodę za cześć oddawaną matce określa wyraz, który w tym kontekście oznacza prawdopodobnie czynność gromadzenia zapasów w spichlerzu⁷⁴.

Podobne przesłanie zawiera myśl: „Pochwałą człowieka jest sława jego ojca” (Syr 3, 11a). Pochwałą człowieka jest dobre imię, sława, chwała, znaczenie. W Biblii słowo oznaczające chwałę odgrywa kluczową rolę, ponieważ w pierwszym rzędzie wyraża doświadczenie Boga przez człowieka. Oznacza ono ciężar, wagę, władzę i szacunek oraz blask. Waga bytu określa jego znaczenie, szacunek rodzący się z owego znaczenia. W języku hebrajskim „chwała” oznacza nie tyle dobrą sytuację człowieka, ile raczej rzeczywistą wartość odpowiadającą jego powadze.

W pierwszej kolejności człowiek doświadcza chwały Bożej swoimi zmysłami, doświadczając świata stworzonego przez Boga. Szczególnie sugestywnym przejawem chwały Bożej było dla Izraelitów zjawisko burzy (por. Ps 29, 3-9; 97, 1-6). Bóg objawia swoją chwałę poprzez swe niezwykle interwencje, wyroki i znaki (por. Lb 14, 22; Wj 14, 18; 16, 7) i przychodzi z pomocą swojemu ludowi. Wówczas chwała staje się synonimem zbawienia (por. Iz 35, 1-4; 44, 32; 40, 5). Bóg ukazuje swą chwałę, by ocalić i podźwignąć swój lud. Dla Izraela wyrazem chwały Bożej jest prawo, ponieważ wiąże się ono z objawieniem na górze Synaj (por. Kpł 19, 6; Ps 19, 8-11), gdzie chwała Boża stała się rzeczywistością widzialną, oślepiającym promieniowaniem istoty Bożej. Człowiek zobowiązany jest dostrzegać i opiewać chwałę Bożą⁷⁵. Chociaż chwała Boża wydaje się niekiedy przygniatać człowieka, to jednak dostrzeżenie jej wymaga otwartości z jego strony. Im bardziej bezsilny staje się Izrael, im bardziej jego historia pogrąża się w mrokach, tym bardziej potrzebna jest mu wiara, która pozwala rozpoznać mądrość Boga w rządzeniu światem i Jego obecność w kulcie jako chwałę i wielbić ją⁷⁶. Taki jest sens wezwania do głoszenia chwały Boga. Mocą wiary człowiek oczekuje, że w przyszłości chwała Boża objawi się mu bez osłony – i w tym widzi swoje zbawienie (por. Iz 40, 5).

⁷⁴ Por. W. Bauer, *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, A. Töpelmann, Berlin 1958, s. 180.

⁷⁵ Stary Testament głosi chwałę Stwórcy, Króla, Zbawiciela i świętego Izraela (por. Ps 147, 1). Ubolewa on nad grzechem, który przysłania ową chwałę (por. Iz 52, 5). Pod wpływem tradycji o Synaju kult sprawowany w Świętym Namiecie i w świątyni miał swoją podstawę w tym, że ponad Arką Przymierza unosiła się, chociaż ukryta w obłoku, chwała Boża (por. Wj 40, 34-35). Potem chwała wypełniła świątynię (por. 1 Krn 8, 10-11) i na znak protestu opuściła świątynię w okresie niewoli (por. Ez 1, 9-11). Izajasz kontempluje chwałę Bożą pod postacią chwały królewskiej (por. 6, 1-2).

⁷⁶ Por. G. L. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira. Composizione dei contrari e richiamo alle orgine*, *Analecta Biblica*, t. 65 (1975), s. 268n.; P. Grelot, *Obecność Boga i jedność z Bogiem w Starym Testamencie*, „*Concilium. Międzynarodowy Przegląd Teologiczny*” 1968, z. 1-10, s. 549.

Jednakże chwała w pewnym stopniu odnosi się także do człowieka. Podstawę do chwały mogą stanowić bogactwa. Przykładem jest Abraham, który był nazwany „bardzo sławnym” (Rdz 13, 2), ponieważ posiadał majątność w postaci bydła, srebra i złota. Ponadto chwała jest oznaką wysokiej pozycji społecznej zajmowanej przez człowieka. Jest ona synonimem powagi, którą przynosi pełnienie określonego urzędu (por. Rdz 15, 13; Hi 1, 9; 29, 1-25). Może oznaczać potęgę (por. Iz 8, 7; 16, 14; 17, 3-4; 21, 16; Jr 48, 18), a także blask piękności. Chwała jest – w pełnym znaczeniu tego słowa – ozdobą króla, wyraża wspaniałość jego królestwa (por. 1 Krn 29, 28; 2 Krn 17, 5). Salomon otrzymał od Boga bogactwo i chwałę tak wielką, jakiej żaden inny król nie posiadał (por. 1 Krn 3, 9-14). „Syn człowieczy”, król wszelkiego stworzenia, został ukoronowany chwałą Bożą (por. Ps 8, 6). Stary Testament podkreśla kruchość ludzkiej chwały (por. Ps 49, 17-18). Biblia wiąże chwałę głównie z wartościami moralnymi i religijnymi (por. Prz 3, 35; 20, 3; 29, 23). Bardzo zwodnicza jest chwała w przypadku grzeszników. Posłuszeństwo względem Boga jest więcej warte niż wszelka chwała ludzka (por. Lb 22, 17-18) i tylko w Bogu znajduje się mocna podstawa do wszelkiej chwały (por. Ps 62, 6.8): jedynie On może zapewnić człowiekowi chwałę (por. Ps 73, 24-25). Przygotowaniem do tego jest, według Syracha, okazywanie czci i szacunku rodzicom, już na ziemi bowiem zapewnia ono człowiekowi poważanie, a w przyszłości stanie się zadatkiem pełnego uczestnictwa w chwale Bożej.

Przeprowadzona powyżej analiza biblijnych aspektów przykazania „czcij ojca twego i matkę swoją” wskazuje na dwa rodzaje czynników, stojących u podstaw ich autorytetu jako rodziców, a zarazem wychowawców. Czynniki te stanowią właściwie dwie grupy wzajemnie się dopełniających i tworzących określoną hierarchię motywów uznawania przez dziecko tego autorytetu. Pierwszą z tych grup tworzą motywy ściśle religijne. Najważniejsze wśród nich jest zalecenie, a właściwie nakaz dany przez samego Boga, wymagający od dzieci okazywania czci ich rodzicom. Samo znaczenie wyrazu „cześć” wskazuje, że rodzice są zastępcami Boga w dziele wychowania człowieka i nie wolno umniejszać tej ich roli. Co więcej, okazywanie czci rodzicom może przynieść korzyść dzieciom. Jest nią na przykład możliwość uznania takiego postępowania za pokutę za popełnione grzechy, co usuwa główną przeszkodę w osiągnięciu zbawienia, którą jest grzech. Ponadto okazywanie czci rodzicom może wpłynąć na skuteczność modlitwy, gdyż Bóg chętnie wysłuchuje modlitw zanoszonych do Niego przez ludzi szanujących ojca i matkę.

Poza motywami religijnymi, które mają skłaniać dzieci do uznawania autorytetu rodziców, ważne są również motywy naturalne takiego postępowania. Pierwszym z nich jest fakt, że to przecież rodzice dali życie swojemu dziecku, a życie jest wielkim darem. Należy zatem umieć odwdziżyć się za tak cenny dar. Ponadto okazywanie czci rodzicom powoduje, że własne dzieci będą człowiekowi przynosić szeroko rozumianą radość. Uznanie dla rodziców przynosi

dzieciom błogosławieństwo, rozumiane jako wszelka pomyślność, co jest szczególnie ważne dla prowadzenia spokojnego życia, a to z kolei zapewni jego dostateczną długość. Ostatecznie zaś okazywanie czci rodzicom przynosi uznanie w oczach innych ludzi.

Przedstawione motywy, zachęcające do przyjęcia postawy szacunku wobec rodziców, dotyczą istotnych spraw życia ludzkiego. Stąd też, wydaje się, że odwoływanie się do nich w procesie wychowawczym może w efektywny sposób wpływać na zachowanie się dziecka i na prawidłowe kształtowanie się jego osobowości.